

התגובה החברתית לאירועי ואדי סאליב

עדה יורמן

חקירה ממלכתית, שתפקידה לבחון את מקור המהומות ולהציע פתרונות שונים (Feagin & Hann, 1973). כינון הוועדה ממלא פונקציה סמויה – החזרת האמון לציבור המבוהל ואובד העצות. הציבור רואה בכינון הוועדה מימוש הצורך בפעילות אקטיבית כלשהי, ולכן דו"ח הוועדה ויישומו הם חסרי חשיבות כמעט. לעתים הרכב הוועדה מעניק ייצוג יתר לרוב הדומיננטי. כך, למשל, מחקר שבחן הרכבן של 86 ועדות חקירה על מהומות גזעיות בארצות הברית מלמד שחברי הוועדה הם בדרך כלל לבנים, בני המעמד הבינוני בגיל העמידה ובעלי קשרים מסועפים בממסד (שם).

בלוס אנג'לס אירעו כמה גלי מהומות. הגל הקשה ביותר פרץ בשנת 1965 ונטלו בו חלק קרוב ל-10,000 איש. כארבעה חודשים לאחר פרוץ המהומות הוקמה ועדת חקירה ממלכתית, ועדת מקקון (McCone), שתפקידה היה להתחקות אחר הגורמים למהומות. בתום עבודתה הגישה הוועדה דו"ח שהצביע על קשר ברור בין המהומות לבין גורמים פלייליים (Obserchall, 1968). חברי הוועדה הסתמכו על *Criminal Riffraff Theory*, תאוריה שלפיה בכל גטו עירוני יש אוכלוסייה גדולה של עבריינים, של סוטים, של בלתי מועסקים ושל גורמים אחרים המוכנים ליטול חלק במהומות כדי לתת פורקן וסיפוק לנטיותיהם האנטי-חברתיות (Fogelson, 1971).

הוועדה הדגישה את העובדה שחלק גדול מהשחורים לכוד בסיטואציה מתסכלת שהובילה אותו להשתמש באמצעים שונים, ובכלל זה אמצעים בלתי חוקיים, כדי לשפר את מצבו. עוד קבעה הוועדה כי מיעוט קטן של שחורים היה מעורב במהומות וכי מרבית אלה שנעצרו היו בעלי עבר פלילי.

גם בדו"ח שהגיש לורד סקרמן (Lord Scarman), שעמד בראש הוועדה לבדיקת אירועי בריקסטון בבריטניה, הושם דגש רב על מאפייני המשתתפים. הללו הוצגו כעבריינים, כמהגרים עם קשיי הסתגלות וחסרי הון תרבותי המתאים לחברה הבריטית. דו"ח זה נבדל מדו"חות אחרים בכך שהכיר באלימות כאמצעי המסייע לקבוצות המקופחות לזכות בייצוג ולהשיג זכויות שונות, כאשר הדרכים הלגיטימיות חסומות לפניהן (Benyon, 1984).

סוציולוגים העוסקים בנקודת המפגש שבין התאוריה הדנה בסטייה

חברות הטרוגניות רבות, ובהן החברה האמריקנית, ידעו אירועים רבים של מהומות על רקע גזעי. בין 1964 ל-1971 היו כ-300 התפרצויות על רקע אתני בארצות הברית. השנה הקשה ביותר הייתה 1967, שבה נמנו למעלה משבעים מקרים של מהומות על רקע גזעי. אחת הנקודות המרכזיות בניתוח אירועים מסוג זה נוגעת לתגובה החברתית על התרחשויות אלה. בדרך כלל הממסד בוחר להציג את המתפרעים ופעולותיהם באמצעות דימויים הלקוחים מעולם הפשע והסטייה. מיכאל ליפסקי ופיליפ אולסון (Lipsky & Olson, 1973) מאפיינים את תגובת הממסד האמריקני על המהומות בשנות השישים באמצעות תיאור מופרז של המהומות ללא קשר לאירועים עצמם, כלומר הצגת המחאה כמאיימת על קיומם של ערכים בסיסיים בחברה.

גם התייחסות למהומות כהתפרצות חסרת משמעות פוליטית מסייעת להפחית מחשיבותן. כזאת, למשל, הייתה התגובה על המהומות בבוסטון ובקליבלנד בקיץ 1967. תפיסה זו קשורה, לדעת רוברט פוגלסון (Fogelson, 1971), להיעדר מסורת של שימוש באלימות כדפוס מחאה בחברה האמריקנית ובחברות מערביות אחרות. היעדר מסורת כזו מקשה על האוכלוסייה להתייחס לאלימות כאל התנהגות אחרת חוץ מהתפרצות חסרת משמעות, ודימוי זה מסייע לראות בה איום על החוק והסדר. הטיעון השכיח הוא כי רק מיעוט שולי ורדיקלי נוטל חלק במהומות, והתגובה על המהומות שהתחוללו בלוס אנג'לס באמצע שנות השישים היא דוגמה לכך: הממסד הציג את המשתתפים כמיעוט של עבריינים וחוליגנים (Obserchall, 1968).

דפוס דומה אפשר למצוא בתגובת הממסד הבריטי על מהומות בריקסטון ב-1981. ראשי הממסד, ובראשם ראש הממשלה דאז, מרגרט תאצ'ר, טענו כי המהומות הן ביטוי למאפיינים הקרימינליים של אלה הנוטלים בהן חלק (Rex, 1982). הקרימינליזציה של המפגינים והמוחים גוררת שימוש בדפוסי תגובה הלקוחים מעולם החוק והסדר: הגברת הפעילות המשטרתית, אימונן של יחידות שונות העוסקות בפיזור הפגנות, שינוי בנוהלי המעצר, הקמת יחידות מיוחדות ללוחמה בטרור, התרת השימוש בגז מדמיע וכיוצא באלה אמצעים שתכליתם התגוננות מפני התנהגות אלימה.

דפוס תגובה שכיח במקרה של מהומות גזעיות הוא כינונה של ועדת

אליהם. משסירב והחל להשתולל השוטרים ירו לעברו והוא נפל מדמם. מאותו רגע החלו תושבי השכונה לארגן פעילויות שונות בתגובה על מה שהם כינו "רצח אחד משלנו".

למחרת, ב-9 ביולי, הופץ בחיפה התחתית "כרוז מספר 1", קול קורא "לעולים מצפון אפריקה ולכל רודפי הצדק", ובו נכתב, בין השאר: "דמנו לא יהיה הפקר. נעלה לשכנינו עושיקינו בהדר הכרמל. אנו רואים אותם בלילות, מתוך החלונות המוארים, בעוד אנו מחפשים מקום לינה בחדרי המדרגות ובמרתפים החשוכים. ביום תרים כזבים רעבים להשגת יום עבודת דחק – בואו נעלה עליהם". מאוחר יותר התארגנה תהלוכה שצעדה למטה המשטרה ובה הונפו שני דגלים: דגל הלאום צבוע בדם, שהיו מי שחשבו כי הדם הוא דמו של אלקריף, ודגל שחור שאולתר ממוט ומקרעי חולצתו של אחד המפגינים. המפגינים הניפו גם את תמונתו של מוחמד השני, מלך מרוקו, וצעקו כי הם בניו של המלך ולא של בן-גוריון. כל אותה עת נמשכו בוואדי מהומות שהתבטאו בהפרעה לסדרי התנועה, בהרס מועדון מפא"י, בהתפרצות למסעדה ולקיוסק של יוצאי אירופה וכן למועדון של מועצת פועלי חיפה. המפגינים המשיכו וצעדו לכיוון קולנוע הדר, ובדרכם הציתו את מכוניתו של מנהל סניף בנק לאומי, ניתצו את שמשות הבנק וגרמו נזק למסעדה סמוכה. ההתפרצות ברחוב הראשי גרמה לבעלי העסקים לסגור את חנויותיהם בבהלה ולנוס על נפשם. עוד באותו יום התארגנו עשרות צעירים ושטפו לשכונת הדר הכרמל. בראש ההפגנה צעדו הזונות של הוואדי, אחריהן המפגינים וילדי השכונה. המפגינים הגיעו לרחוב הרצל ולרחוב סוקולוב והחלו לנפץ שמשות, להרוס קיוסקים שבבעלות אשכנזים ולפגוע במכוניות חונות. השוטרים שהגיעו למקום חבושי קסדות וחמושים באלות, עצרו 32 מפגינים. 15 שוטרים נפצעו במהלך המהומות.

במרצת השבועות הבאים היו הפגנות, פעולות מחאה והתפרעויות גם בבאר שבע, במגדל העמק ובערים אחרות. בראשית אוגוסט פרץ עוד גל של מהומות אשר החל בניסיון להפריע למהלכה התקין של אספת בחירות של מפא"י שהתקיימה בקולנוע הדר, ניסיון שהביא לידי עימות אלים בין המפגינים למשטרה. גל מהומות זה נמשך כיומיים והסתיים במעצרים של המארגנים ובהם גם מנהיג המרד, דוד בן-הרוש, שבינואר 1959 הקים את ליכוד יוצאי צפון-אפריקה, ארגון ששם לו למטרה ללחום את מלחמת המקופחים.

מהומות ואדי סאליב היו מרד של יוצאי צפון אפריקה בממשלת ישראל ובבן-גוריון, בעיריית חיפה ובעומד בראשה אבא חושי, בכוחות הביטחון, במפא"י ובכל מי שייצג את הממסד המאורגן והשבע (ידיעות אחרונות, יולי-אוגוסט 1959). ב-12 ביולי 1959, כשלושה ימים לאחר פרוץ המהומות, החליטה הממשלה למנות ועדת חקירה ציבורית שעליה הוטל לבחון שלוש שאלות מרכזיות: באיזה אופן ובאילו נסיבות פעלה המשטרה במהלך המאורעות? מה היו הגורמים שהביאו אנשים מהקהל ליטול חלק פעיל בתקריות? האם הייתה בהתפרעות יד מכוונת כלשהי? בראש הוועדה עמד שופט בית המשפט המחוזי בחיפה, ד"ר משה עציוני (לימים שופט בית המשפט העליון), וחבריה היו הרב יצחק אבוהצירא, יוצא צפון אפריקה ומנות מקובלת בקהילה זו בישראל, הסוציולוג פרופ' שמואל נח אייזנשטדט, חבר סגל האוניברסיטה העברית וממייצגי הזרם המרכזי בסוציולוגיה הישראלית בתקופה הנדונה, עורך הדין רם סלומון, מי שהיה הנציב הראשון של שירות בתי הסוהר בישראל ואחר כך יושב ראש הרשות לשיקום נוער עברייני, וחבר הכנסת יעקב קליבנוב, איש הציונים הכלליים.

ובין התקשורת טוענים כי הצגת הסטייה על ידי התקשורת מסייעת בדרמטיזציה, בהתייחסות סטראוטיפית או בניתוק הפעילות מכל הקשר העשוי להסבירה. טוני בנט (Bennett, 1982) טוען כי יצירת מחול שדים סביב הקבוצות הללו משרתת את האינטרס של חיזוק התרבות הקנונית. כך, למשל, הצגת ההומוסקסואלים או הנרקומנים כאחרים לחוסר הסדר של החברה הבריטית בראשית שנות השישים היא בבחינת מסר לחברה הבריטית שעליה לשמור בקפדנות על גבולותיה.

בנתחם את התגובה החברתית לפעילותן של קבוצות מאורגנות הנוקטות דרכי פעולה בלתי קונוונציונליות, טוענים אירווינג הורוביץ ומרטין לייבוביץ (Horowitz & Leibowitz, 1968) כי ההבחנה המסורתית בין פעילות פוליטית לסיטייה קונוונציונלית הולכת ומיטשטשת. הפוליטיזציה של סטייה מתרחשת כאשר קבוצות המוגדרות על ידי החברה כסוטות בנקודת זמן נתונה, כמו למשל ההומוסקסואלים (בשנות השישים) או מכורים לסמים, מגייסות אמצעים פוליטיים כדי "להכשיר" את התנהגותן ואת סגנון חייהן. סטייה פוליטית צומחת כתגובה על הקונסנזוס הפוליטי הקיים ומתבטאת בכך שקבוצות הנמצאות בשוליים הפוליטיים או החברתיים מאמצות סגנון פעולה סוטה. הן עושות זאת כדי לסמל את הניכור שלהן מהמערכת הפוליטית הקיימת ומאופן התפלגות הכוח בחברה.

בבואה להגיב על פעילותן של קבוצות מעין אלה נוהגת התקשורת להתמקד בנושא האלימות. ג'יימס הלורן (Halloran et al., 1970), שניתח את תגובת התקשורת על הפגנה גדולה שהתקיימה בלונדון ב-1968, טוען כי התמקדה באלימות אף שזו הייתה גורם שולי בהפגנה זו מחקרים שונים בחנו גם את תגובת התקשורת על פעילותן של קבוצות המוחות על קיפוח אתני. אחד המחקרים החשובים בתחום זה הוא מחקרם של פול הרטמן וצ'רלס הסבנד (Hartman & Husband, 1973) הטוענים כי בהגיבה על פעולות מחאה של קבוצות אתניות שונות, מעלה התקשורת את הנושא לסדר היום הציבורי ולאחר מכן מדווחת על פעולות אלה כקונפליקט וכאיום. טענתם המרכזית היא שבכל הפרסומים בנושא הגזעי התרכזה התקשורת באיום של השחורים על האוכלוסייה הלבנה ודאגה להזניח כמעט בשיטתיות את נושא הקיפוח והאפליה של השחורים על ידי הממסד. עוד טוען הסבנד (Husband, 1975) כי התקשורת פועלת בדרך כלל במסגרת הקונסנזוס החברתי, ומשום כך היא מתייחסת להנחות הקיימות בנושא הגזעי כאל חלק מהעולם המובן מאליה. כך, למשל, בנתחו את תגובת התקשורת הבריטית על המהומות בטוקסט (Toxteth) ביולי 1981, טוען ג'ורג' מרדוק (Murdock, 1984) כי היא בחרה להתייחס אליהן כאל פעילות פלילית. דימוי המפגינים לעבריינים הודגש באמצעים שונים, כגון התמקדות במהומות עצמן, באופיין ובאיום שלהן על הסדר החברתי, תוך התעלמות מהרקע להתלקחותן. במדינת ישראל הצעירה התלקחו בשנות החמישים מהומות על רקע עדתי. היו אלה מהומות ואדי סאליב, והם עניינו של המאמר הזה.

מהומות ואדי סאליב

ואדי סאליב, עמק הצלב, היה רחוב קטן בחיפה התחתית שעל שמו נקראה שכונה שבה התגוררו כ-20,000 איש, מחציתם יוצאי צפון אפריקה, שחיו בתנאים של עוני וצפיפות. ב-8 ביולי 1959 אירעה התקרית אשר שימשה עילה לפרוץ המהומות: יעקב אלקריף, סבל בשוק תלפיות, שהיה ידוע כשיכור כרוני, ישב בבית קפה בשכונה. ניידת משטרה עברה במקום והשוטרים ביקשו מאלקריף להתלוות

שיטת המחקר

במחקר זה נעשה שימוש בטכניקה של ניתוח תוכן, תוך התמקדות בניתוח השפה והרטוריקה, אשר להבדיל מהשיטה המסורתית של ניתוח תוכן אינה מתמקדת רק בשכיחות הופעתם של מושגים ורעיונות בגוף הטקסט ובתוכן הגלוי (Hall, 1975). שיטה זו עוסקת בטקסט כמכלול מובנה, שאמנם יש חשיבות לחזרה על נושאים ועל פרטים בו, אולם ההתמקדות היא במיקומם בגוף הטקסט, בסגנון אמירתם, בטון, בשימוש בדימויים יוצאי דופן וכולי. כל זאת בשאיפה להגיע למסרים החבויים של הטקסט.

החומר נאסף מכל העיתונים היומיים שהופיעו בתקופה זו וכן משבועון אחד, **העולם הזה**, בחירת העיתונים התבססה על הקבלה בין העיתונות לבין המערכת הפוליטית בארץ (Seymour-Ure, 1974), המאפשרת לסווג את העיתונים. מחנה העבודה: **דבר**, **על המשמר**; המחנה האזרחי: **הבוקר** (ביטאון הציונים הכלליים); מחנה הימין: **חרות**; המחנה הדתי: **הצפה**; המחנה החרדי: **המודיע**; עיתונות בלתי מפלגתית: **ידיעות אחרונות**, **מעריב**, **הארץ**. נוסף על כך נבדקו שני עיתונים שהוגדרו כעיתונים חוץ ממסדיים מפני שהציגו עמדות מנוגדות לרעיון הציוני ולעמדות השונות שהוצגו בעיתונות הישראלית: **קול העם** ביטאון מק"י **והעולם הזה**, שבועון שנקט גישה אנטי-ממסדית והיה בבחינת גורם חיצוני (outsider) לעיתונות העברית.

ממצאים ודיון

ניתוח כמותי

הניתוח הכמותי מתרכז בכמה אספקטים, אולם ההתמקדות בדיונו זה תהיה בשכיחות התבטאויותיהם של הדוברים השונים. בהקשר זה יש להתייחס לעמדתם של הרוי מולס ומרילין לסטר (Molotch & Lester, 1974) שדיברו על גישה מובנית ובלתי מובנית לאמצעי התקשורת. גישה מובנית שמורה בדרך כלל לנושאי תפקידים בכירים בממשל, בתעשייה, בצבא וכולי, ומרמזת על כך שלנושאי תפקידים אלה ולגורמים אחרים יש גישה בלתי מוגבלת כמעט לאמצעי התקשורת. גישה בלתי מובנית היא מנת חלקן של קבוצות שחבריהן צריכים להשתמש באמצעים בלתי מקובלים כדי שעניינן יעלה לסדר היום הציבורי.

עיון בטבלה 1 מלמד שבכל העיתונים, פרט ל**חרות** ו**להעולם הזה**, היה ייצוג גדול יותר לנציגי הממסד בהשוואה לנציגי האופוזיציה או לנציגי המפגינים. מגמה זו בולטת מאוד ב**דבר** ו**בלמרחב**, אך קיימת גם בעיתונים אחרים. עיתונים בעלי קו פוליטי מובחן ושונה מהקול הממסדי שימשו במה לנציגי המפגינים או לנציגי השכבות המקופחות.

ניתוח איכותני

בהתייחס לאופן הגדרת בעיות חברתיות טוענים רוברט רוס גרהם סטיינס (Ross & Staines, 1972) כי בעיות אלה זוכות להסברים רבים ומגוונים מצד המעורבים בנושא, כגון קובעי המדיניות, גורמי אופוזיציה ומנהיגי קבוצות מיעוט. ההסברים נחלקים בדרך כלל לשתי קטגוריות: האחת מתמקדת בגורמים מערכתיים ובהם מדיניות הממשלה או תפקוד מוסדות הרווחה והחינוך, והאחרת מתמקדת במאפייני האוכלוסייה הסובלת מהבעיה. כך, למשל, חוסר תעסוקה או עוני מוצגים כקשורים בחוסר מוטיבציה או בחוסר יכולת ולא בשוק התעסוקה המנוהל על ידי הממסד.

הוועדה החלה את עבודתה ב-21 ביולי 1959, והופיעו לפניה 46 עדים ובהם עדי ראיה, אנשי משטרה, תושבי שכונת ואדי סאליב ועולים מצפון אפריקה שלא היו מעורבים במהומות. מסקנות הוועדה הקיפו כמה נושאים: מסכת העובדות, פעילות המשטרה, ארגון המהומות והנסיבות שהביאו אזרחים שהיו עדים למהומות ליטול חלק במהומות. הוועדה לא מצאה בסיס לטענות כי מאחורי ההתפרעויות עמדו גופים ציבוריים או פוליטיים נוספים שהיו מעוניינים מסיבות כאלה או אחרות ללבות את היצרים. תחושת הקיפוח והאפליה של יהודי צפון אפריקה נבעה, לדעת חברי הוועדה, מכמה סיבות. ראשית, הם נותקו ממסגרת החיים המסורתית. שנית, הם היו חסרי הכשרה מקצועית מתאימה לחברה מודרנית ולכן נאלצו לעבוד בעבודות דחק. ושלישית היעדר קשרים משפחתיים וחברתיים לישראלים הוותיקים והיעדר הון תרבותי המתאים לחברה המודרנית. הוועדה אף הציגה את היחס המזלזל שהפגינו העולים הוותיקים והממסד כלפי עולי צפון אפריקה (דו"ח ועדת החקירה הציבורית לעניין המאורעות בוואדי סאליב, 1959). הרכב הוועדה, כך נראה, נועד לרצות את המעורבים במאורעות ואת הממסד עצמו. הרב אבוחצירא נבחר לייצג את בני עדתו שזעקו נגד קיפוח ואפליה. גישתו התאורתית של פרופ' אייזנשטדט לקליטת העלייה עלתה בקנה אחד עם תפיסתו של הממסד. עורך הדין רם סלומון נבחר בשל כהונתו הציבורית כיושב ראש הרשות לשיקום נוער עברייני. וחבר הכנסת יעקב קליבנוב – על פי מפתח מפלגתי. כל חברי הוועדה היו בעלי קשרים בממסד הפוליטי. דפוס זה תואם את הדפוס שעליו הציב ג'ו פגין והרלן האן (Feagin & Hann, 1973) בהתייחסם להרכבן של ועדות החקירה שהוקמו כדי לחקור מהומות אתניות בארצות הברית. הם טענו כי ועדות חקירה מסייעות בדרך כלל לקבוצה השלטת באמצעות הפחתת חלקן של הממסד להתפרצות המהומות ולהתפתחותן.

ואמנם, עיון בדו"ח ועדת החקירה לאירועי ואדי סאליב מלמד כי הניתוח שהציגה הוועדה דומה לזה שהציג הממסד. הוועדה קבעה כי שכונת ואדי סאליב היא שכונה שאין לה מקום בעיר מודרנית כחיפה, אולם אין במציאות הקשה משום דחף יחיד למהומות אלא רק קרקע פורייה להסתה של גורמים שונים. משום כך במהומות נטל קומץ קטן מבני העדה. במסקנה הזו תרמה הוועדה לניתוק הקשר הסיבתי שבין אירועי הוואדי ובין תחושת הקיפוח והאפליה של יוצאי צפון אפריקה. עוד קבעה הוועדה כי אין לה ספק שלא קיימת אפליה מכוונת מצד רשויות המדינה.

חברי הוועדה התייחסו בהרחבה לגורמים שכונו בפייהם "גורמים אובייקטיביים" ואשר באמצעותם אפשר להסביר את תחושת הקיפוח והאפליה של יוצאי צפון אפריקה: ניתוק מדפוסים חיים מקובלים, גודל המשפחה וכיוצא באלה. בסיום הדו"ח קראו חברי הוועדה למסודות המדינה לפעול בכל האמצעים לשיפור תנאי חייהם של יוצאי צפון אפריקה, תהליך שכבר החל, אולם היה צורך להאיצו. קיצורו של דבר, הוועדה לא דיברה על חולשתה של המערכת החברתית או על כישלון מדיניות קליטת העלייה, אלא על גורמים אובייקטיביים שונים כבסיס לתחושה הקשה של יוצאי צפון אפריקה, תחושה אשר רק בעידוד מסיתים הביאה חלק קטן מן הקהילה ליטול חלק במהומות. אפשר, אם כן, למצוא בדו"ח תמיכה לגרסה הממסדית, גם אם בעניינים שונים נקט הדו"ח גישה מעודנת יותר מסיבות מובנות. למשל, חברי הוועדה נמנעו מלהתייחס בדו"ח לעברם הפלילי של חלק מהמוחים.

ההתייחסות למהומות כאל הפרה ברורה של החוק והסדר ממקדת את הפתרונות במישור הזה, כלומר הציגה את ההפגנות כמעשי בריונות ויש למגר את המעשים הללו תוך שימוש בכל האמצעים המשטרתיים והמשפטיים הקיימים. והמסד אכן אימץ אמצעי אכיפה הנהוגים בהתמודדות עם מעשי פשע ובריונות. להלן דוגמאות מספר: "בישיבה שלא מן המניין החליטה אתמול הממשלה להורות למשטרה למנוע השנות התפרעויות בכל האמצעים העומדים לרשותה" (שם, 22 ביולי 1959), "המתפרעים בוואדי סאליב למעצר של 15 יום להמשך החקירה" (שם, 13 ביולי 1959), "בחמש תחנות משטרה הפזורות במרחב הצפוני של משטרת ישראל בוצעו אתמול פקודות מעצר נגד 55 חשודים בהתפרעויות ואדי סאליב מאז 8 ביולי" (שם, 22 ביולי 1959). "בן הרוש ושלושת עוזריו יועמדו לדין..." (שם, 7 באוגוסט 1959), "מהמשטרה נמסר כי כל ניסיון להפרעה לאספות מפא"י דוכא בכל האמצעים" (שם, 22 ביולי 1959).

השחתה

במאמציו לפטור עצמו מאחריות למהומות ניסה הממסד לקשור בין המהומות ובין אינטרסים פוליטיים של מפלגות עוינות. ראש עיריית חיפה, אבא חושי, ביטא באופן ברור תפיסה זו באומרו: "ההתפרעויות בוואדי סאליב הן תוצאה לא של איזו התפרצות ספונטנית של מוכי גורל אלא של פעולה שתוכננה על ידי חברה של בריונים המנסים לנצל סבל למען מטרותיהם האישיות. כן ברור כי אלה פועלים בעצה אחת עם כוחות פוליטיים, המנסים להתקרב אל הגה השלטון במדינה על ידי הצפתה בגל של מהומות ובמלחמת אחים" (דבר, 4 באוגוסט 1959). עוד נכתב: "אין זה מקרה שמרידת המקופחים פרצה כ־4 חודשים לפני הבחירות. רק חבורה מכורה של עסקנים בלתי קרואים, הנשענת בעיקר על יסודות העולם התחתון עוסקת בהסתה למהומות ומבצעת אותן" (שם, 2 באוגוסט 1959). בכתבה אחרת מאותו יום נאמרו דברים ברורים יותר: "יש יסוד רציני לחשש כי בני הרוש הללו פעלו בגיבוי מפלגות. שמענו בוועדת עצינוי [ועדת החקירה הציבורית ע"י] על קשריו המפלגתיים של בן הרוש, כן ידוע שעוזרו הראשי ממן הוא מנהיג מפלגה מסוימת [...] ואשר לחרות הרי פעולת ההסתה העדתית שלה ידועה לכל" (שם, 2 באוגוסט 1959).

היו שאמרו כי המהומות נוצלו על ידי גורמים שונים, ובעיקר גורמים פוליטיים אופוזיציוניים, אך אלה איבדו שליטה על המתרחש תוך זמן קצר עד כדי כך שהמהומות התפתחו לממדים שהם עצמו לא ציפו. כך, למשל נכתב: "ניתוח מאורעות היממה השחורה כמעט ואינו מותר ספק, אכן היה מי שניצח על המלאכה, היה מי שרכב על הסוס או קפץ לעגלה אחרי שהחלה לנסוע והביאה למדרון המסוכן ושם אפילו לא הייתה לו שליטה עליה" (ידיעות אחרונות, 12 ביולי 1959). הממסד הפנה אצבע מאשימה כלפי המפלגות היריבות, ומשום כך אפשר להתייחס לאירועי הוואדי ולתוכנם כאל קרב נוסף במלחמה הממושכת בין מפלגות הקואליציה והאופוזיציה ובעיקר בין מפא"י, מפלגת השלטון באותם ימים, לבין חרות, מפלגת האופוזיציה הראשית, בהנהגתו של מנחם בגין. אנשי הממסד האשימו את המפלגות היריבות, ובעיקר את חרות, בהסתה למהומות, בעידודן ובלביון, כך שהמהומות נתפסו כפעילות מאורגנת ומכוונת של המתנגדים למדיניות הממשלה ולפעילותה. העובדה שהן התרכזו במישור העדתי הייתה חסרת משמעות.

טבלה 1

ממסד	נציגי המפגינים	דוברי האופוזיציה	
24	13	4	מעריב
22	18	4	ידיעות אחרונות
45	19	3	דבר
28	13	2	על המשמר
15	11	4	הארץ
15	7	4	הצופה
15	8	9	המודיע
15	10	10	קול העם
25	16	8	הבוקר
12	6	20	חרות
3	11		העולם הזה
28	11	8	למרחב

הרמה האישית

בכמה עיתונים הודגש הקשר בין המהומות ובין מאפייני המשתתפים בהן או יוזמיהן, תוך חזרה על הטענות שמטרתם של המפגינים הייתה הפרת החוק והסדר.

עברם הפלילי של המשתתפים

המהומות הוצגו כמעשה פשע וכבריונות בשיטתיות ובאופן מובנה לאורך תקופת המהומות. מגמה זו בלטה מאוד בעיתון דבר, ביטאון המפלגה השלטת באותם ימים, מפא"י. כך למשל נכתב שם כמה ימים לאחר פרוץ המהומות: "כבר ההפגנה הראשונה הייתה יותר מאשר תגובה ספונטנית על פציעת השיכור המתפרע, השתתפו בה אנשים שהמשטרה היא אויבם הנצחי" (דבר, 12 ביולי 1959). תאוריות מעולם הפשיעה והסטייה הצליחו להסביר לא רק את פרוץ המהומות אלא גם את רציפותן. כך, למשל, בתשובה על השאלה מה גרם לרציפות ההתפרעויות, השיב המפכ"ל נחמיאס, כי בדרך כלל יש נטייה בפשיעה לסדרה של פשעים מאותו סוג בתקופות שונות. כאשר יש התאבדות, הדבר מעורר סדרה של התאבדויות וכולי (דבר, 22 ביולי 1959). בידיעות אחרונות הוצגה גישה דומה, וימים מספר לאחר פרוץ המהומות נכתבו הדברים הללו: "ללא נימוקים של חוסר עבודה או אפליה מכוונת, פשט המון מוסת של פושעים מועדים על פני מרכזה של העיר ועורר בה מהומות חסרות תקדים" (ידיעות אחרונות, 12 ביולי 1959). דפוס זה תאם את הדפוס שעליו הצביע ג'יימס הלורן (Halloran, 1970), ולפיו הממסד והתקשורת הממסדית ממקדים את תשומת הלב בגורמים שוליים. הוא הדגים עמדה זו באמצעות תגובת התקשורת להפגנה גדולה שהתקיימה בלונדון ב־1968, במחאה על מלחמת וייטנאם, ההתמקדות הייתה באלימות המפגינים אף על פי שזו הייתה גורם שולי בהפגנה. מהומות ואדי סאליב סווגו המהומות כעוד דפוס של אלימות תוך שימוש בביטויים הלוקוחים מעולם הפשיעה והסטייה: "בריונים מוסתים התפרעו בחיפה" (דבר, 12 ביולי 1959). במקום אחר נכתב: "שוב התאסף האספסוף" (שם, שם). הממסד בחר להתרכז במאפייני המפגינים בתקווה להתנער מהאחריות לפרוץ המהומות.

אופי העולים ומאפייניהם התרבותיים

העיתונות הממסדית התרכזה בדרך כלל באיום על הסדר החברתי והזניחה את נושא הקיפוח והאפליה. לעתים בחר הממסד להתייחס לתנאי חייהם הקשים של בני עדות מסוימות בלי לראותם כעבריינים פורעי חוק דווקא, אולם אז נאמר כי המצוקה היא תולדה של מאפייני העולים והרקע התרבותי שממנו באו. כך למשל נכתב במאמר פרשנות בעיתון דבר:

מאות בשנים נמצא המזרח כולו והמזרח התיכון בתוכו במצב של נחשלות, ומעשי גויים סימן ליהודים. הכמיהה הגדולה של היהודים לחוכמה ולדעת ולהשכלה היא חלשה אצל יוצאי הארצות הנחשלות [...] כדי לחיות ולהתקדם בה המדינה מאלצת את תושביה ללמוד ולעבוד, ושני אלה מנוגדים להשקפתו ולרוחו של האדם מן המזרח [...] הסוכנות היהודית טעתה, היא חשבה שהיא מעלה יהודים והיא העלתה בעיות סוציאליות. כמה קהילות במזרח התיכון ביחד עם היסודות הפרודוקטיביים שלחו אלינו את כל היסוד האנושי שעמד להם שם כמו עצם בגרון – בכל המקרים הסוציאליים, קשיי הסידור והיסודות האיסוציאליים, במקום עזרה לבניין הבית קיבלנו מעמסה (דבר, 7 באוקטובר 1959).

הממסד הכיר, אם כן, בקיומה של בעיה חברתית שנבעה מן העובדה שאוכלוסיית יוצאי צפון אפריקה חיה בתנאי חיים קשים בהשוואה לתנאי החיים של יוצאי אירופה ואמריקה. אולם מקור הבעיה, לפי תפיסת הממסד, לא היה בתפקוד המערכת החברתית אלא באופי העולים: "הקשיים הם תולדה של תנאים ותכונות המציינים את בני העדה הזו. ההנחה אותה יש לזכור שקיימת בעיית הצפון אפריקאים ולא בעיית הלא צפון אפריקאים. מקור הבעיה הוא במצבם המיוחד של בני עדה זו ולא בקיפוחם על ידי עדות אחרות" (דבר, 4 באוגוסט 1959). במהלך הפרסומים בכמה עיתונים נעשה ניסיון ברור להציג את דפוסי העולים ככאלה שאינם מתאימים לאורח החיים המערבי של החברה הישראלית או במונחיה של רבקה ברייסוף (1969), העולים עדיין לא עברו תהליך רה־סוציאליזציה מצלח, שסופו הטמעת מערכת הערכים והגורמות של החברה הקולטת. "הם יצרו בבייתם דפוסי ארגון משפחה שונים משל המערב ובשל כך רבים מהם גלמודים ללא משענת" (הארץ, 17 ביולי 1959). תרבותם של העולים הוצגה ככזו המקשה עליהם לנצל באופן פרודוקטיבי את הסיוע שהוענק להם על ידי הגורמים הקולטים: "שוויון בפועל היה בשבילם להפליה בפועל. אין הם מסוגלים ליהנות מזכויות דמוקרטיות מלאות באותה מידה כבני המערב, משום שבאו מסביבה בה אין לזכויות אלה משמעות. הם לא ידעו את שבילי החברה התעשייתית ועל כן לא ידעו איך לנצל את ההזדמנויות ואיך להתקדם בהמוניהם בחיים הכלכליים" (שם).

הצגת אופי העולים כמקור הבעיה תרמה לניתוק בין ההתפרעויות לבין תוכן המחאה, כלומר ביטויי הזעם והאלימות לא היו קשורים ישירות לתנאי החיים של העולים, אלא לאופיים ולחוסר יכולתם להתמודד עם קשיי הקליטה בישראל. מבחינה זאת אפשר להתייחס לתגובה על אירועי ואדי סאליב כאל ביטוי נוסף לוויכוח הממושך בדבר זהותה התרבותית של החברה הישראלית. גלי העלייה ההמונית עוררו דילמה קשה הנוגעת לבחירה בין שני דפוסי קליטה: קליטה באמצעות מודרניזציה כנגד הגישה הפלורליסטית. לפי גישת המודרניזציה הפער בין האשכנזים למזרחים מקביל לפער שבין מסורת למודרניזם ומשום כך המפתח למימוש חזון מיוזג הגלויים טמון בתהליך הסוציאליזציה

לתרבות המערבית המודרנית. סוציולוגים שדגלו בגישה זו סברו כי על המזרחים לעבור תהליך של רה־סוציאליזציה שבמסגרתו יאמצו את דפוסי התרבות המודרנית. אימוץ דפוסי התרבות האשכנזית הוא תנאי הכרחי להשתלבות עולי המזרח בחברה הישראלית (סמוחה, 1984). הגישה הפלורליסטית מכירה בקיומן של קבוצות הנבדלות זו מזו בתרבותן, ונאבקות זו בזו על עיצוב דמותה של החברה. העלייה ההמונית בשנות החמישים, טען סמוחה, לא איימה על הדומיננטיות האשכנזית כיוון שהמזרחיים היו בעלי רמת השכלה נמוכה, חסרי קשרים בממסד הפוליטי. האחרון הכריז על מדיניות של מיוזג גלויות, אך בפועל נקט דפוסיים של פטרנליזם וקואופוטציה (סמוחה, 1984). ב־1949 החלו להגיע לארץ גלי העלייה הגדולים, והנהלת הסוכנות היהודית התחבטה בשאלה אם העלייה מארצות המזרח רצויה ואם יש לעודדה. ההתייחסות אל יהודי המזרח ותרבותם הייתה כאל תרבות נחותה אשר במקרה הטוב לא תסייע להתפתחות החברה הישראלית ובמקרה הגרוע אף עלולה להזיק להתפתחותה ולצמיחתה של החברה הישראלית.

בסדרת מאמרים מפורסמת, פרי עטו של העיתונאי אריה גלבלום, שהתפרסמה בעיתון הארץ במהלך 1949, תוארו העולים כך: "בדרך כלל הם עולים רק במשהו על הדרגה הכללית של התושבים הערבים הכושים והברברים שבמקומותיהם, ובכל זאת זוהי דרגה נמוכה עוד יותר ממה שידענו אצל ערביי ארץ ישראל לשעבר" (הארץ, 22 באפריל 1949). מחנכים, סוציולוגים ופסיכולוגים, ובהם ארנסט סימון, נתן רוטנשטריך, קרל פרקנשטיין ויוסף בן דוד, נדרשו לסוגיית העולים ותרבותם. כל הארבעה הסכימו כי רק אם אפשר יהיה להקנות לעולים את ערכי התרבות האירופאית יטושטשו ההבדלים בין העולים לוותיקים. "עלינו לקרב את עולי המזרח למושגי הישוב הוותיק שהוא מערבי ביסודו" (הארץ, 22 ביולי 1959).

הרמה החברתית

מגמה נוספת הנוגעת לאופן ניתוח המהומות והרקע להתלקחותן התבטאה בניסיון להציג את הבעיה כתוצר של מדיניות חברתית וכלכלית כושלת. אולם ההתמקדות לא הייתה רק בעוני החומרי אלא גם בעוני הרוחני.

עוני חומרי

גורמי אופוזיציה גרסו כי המהומות אינן בבחינת פעילות פלילית של חבורת בעלי אגרוף, אלא מלחמת עולם של אוכלוסייה מקופחת. לשם הצגת המהומות כמלחמת מקופחים השווה העולם הזה בין מהומות ואדי סאליב ובין אירועים שעניינים לחימה של קבוצות שונות למען שיפור תנאי חייהן: "הסתכלו בתמונת השער. מה היא מזכירה לכם? תמונה היסטורית של המהפכה האמריקאית או כיבוש הבסטיליה או המרד ההונגרי? לא, אין זה דמיון מקרי. יש לשון לתמונות ותמונה זו מדברת" (העולם הזה, 15 ביולי 1959). בהמשך נעשתה הקבלה בין הסמלים והאמצעים השונים ששימשו את המפגינים בחיפה לבין אלה ששימשו את המפגינים והמתמרדים באירועים היסטוריים בעלי גוון מעמדי: "אין דבר החזק יותר בהיסטוריה מאשר לידתו של דגל חדש. הוא מסמל כמעט תמיד מהפכה עמוקה [...] הדוגמא הקלאסית היא לידתו של הדגל האדום כבר לפני 167 שנה [...] אחרי כיבוש הבסטיליה נפלה פריז לשורה ארוכה של התפרעויות. הפרלמנט חוקק חוק להטלת ממשל צבאי בשעת הצורך וקבע כי הנפת הדגל האדום

אלה. לכן "ואדי סאליב הוא תוצר של השלטון החילוני, הוא קיפח בשטח החומרי, עשק בשטח הרוחני ומשניסה להסית על רקע עדתי ביהדות הדתית מצא את המשסים מכוונים את החיצים נגדו" (הצופה, 7 באוגוסט 1959). המודיע הדגיש נקודה זו בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים: "ההתפרצויות שאירעו לפתע נובעות בעיקר בשל הגזלה הרוחנית שבוצעה אצל עולי המזרח כאשר הממשלה איפשרה משטר של כפייה אנטי דתית שתכליתה לקעקע את היסוד הרוחני ממנו שאבו יהודים אלה את קיומם במשך דורות" (המודיע, 22 ביולי 1959). בהקשר זה מיהר המחנה הדתי להבהיר את משמעות המושג "מיוזג גלויות" ואמר כי בעיניו מדובר באחווה יהודית, ולכן מימושו מחייב השקעה בחינוך הנוער.

אין אפוא להתעלם מהסיבות שגרמו לאווירה זו של התמרמרות והרגשת קיפוח בקרב חלקים מאחינו עולי ארצות המזרח [...] ידיעת הסיבות האובייקטיביות המיוחדות של עלייתם ארצה, שיסודותיה הנוחו ברובם בידי שני דורות חלוצים מארצות המערב ובדרך הטבע שלא קל הוא תהליך החזירה וההשתלבות לאחינו העולים החדשים מארצות המזרח שרקע חינוכם הוא אחר... הקו הנכון היחיד הוא אפוא קו של מיוזג גלויות בדרך התורה והמורשה (הצופה, 23 ביולי 1959).

סיכום ומסקנות

מחאה פוליטית והתגובה החברתית עליה מעמידה במרכז הדיון את סוגיית זכותן של קבוצות מיעוט להביע את מחאתן. דומה שהטלת ספק בזכות זו קשורה לאיום שהממסד רואה במחאתן של קבוצות בעלות אוריינטציה אידאולוגית שונה, והוא אשר מכתוב את אופי התגובה המתמקדת בדרך כלל בדפוסים המחאה ולא בתוכנה. האטיולוגיה הקשורה לשאלה המרכזית שהעסיקה אותי נגעה לאופיו של דפוס התגובה על אירועי ואדי סאליב ולייחודו בשל מאפייניה של החברה הישראלית, בעיקר בהתייחס לאידאולוגיה של קיבוץ גלויות ומיוזגן, שהייתה דומיננטית בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים. לשאלה זו חשיבות רבה גם בשל העובדה שעד אז התמקדו המהומות האתניות בישראל בעיקר בהתנגשות אלימה בין קבוצות ממוצא מזרחי שהגיעו ממדינות שונות ואכלסו מושבים או עיירות שכנות, אך לא הייתה בהן התרסה נגד הממסד ומדיניותו. מהומות הוואדי היו מראשיתן מחאה וזעקה נגד המדיניות החברתית של הממשלה בראשות מפא"י.

מסקירת התגובה על אירועי הוואדי – כפי שזו משתקפת בעיתונות הישראלית באותה תקופה – עולה הקבלה ברורה בינה ובין התגובה על מהומות אתניות במדינות אחרות. הקבלה זו נוגעת בעיקר לקיומה של הדיכטומיה שעליה הצביעו רוברט רוס וגרהם סטיינס (Staines, 1972). הם הציגו שתי קטגוריות של הסברים הנוגעים לאופי התגובה החברתית על פעילות מחאה על גווניה השונים. קטגוריה אחת מייחסת את מקור המהומות למאפיינים הקרימינליים של משתתפיהן, והאחרת רואה במהומות ביטוי לכשל מערכתי. העובדה שהמהומות התחוללו בתקופה שבה החברה הישראלית, ובעיקר העומדים בראשה, התחבטו בשאלת הזהות התרבותית, גרמה לממסד לבחון את האירועים גם מהפן התרבותי. בחינה מעין זו לא בלטה בתגובות על אירועים דומים בחו"ל.

הוויכוח על אירועי הוואדי לא התמקד אפוא רק בתחום המקצועי ובסמכות שהייתה אמורה לטפל בבעיה או בקשר של המהומות לגורמים אישיים או חברתיים, אלא נגע לוויכוח בין עולמות סימבוליים שונים.

בידי השלטון תהיה מדי פעם סימן להפעלת חוק זה [...] בוואדי סאליב נולד לפני חודש דגל חדש" (העולם הזה, 5 באוגוסט 1959). משתתפי המהומות לא כונו "מתפרעים" ו"בריונים" אלא "מנוצלים", "מקופחים", "חלכאים" וכולי: "התנהגות המשטרה בכל הפרשה הזו הראתה פעם נוספת כי היא עומדת לימין המנוצלים ומנגד המנוצלים" (קול העם, 21 ביולי 1959).

גורמי השמאל שיצאו נגד הממשלה הקפידו לדבר על קיפוח אקטיבי. כך למשל כתב העולם הזה: "במשטר בארץ, קיפוח המוני אביונים אינה תופעה הניתנת לתיקון, היא בסיס המשטר כולו. מאחר שמשטר זה מבוסס על חלוקת ההון הזורם לארץ מן החוץ ולא על אמצעי ייצור מקומיים, הרי דרכי החלוקה קובעות את מהותו [...] יש בו בעיית מעמדות האופייניים למשטר הציוני בלבד" (העולם הזה, 5 ביולי 1959). קול העם מתח ביקורת על מה שכונה "השלטון הבן גוריוני": "השלטון הבן גוריוני זרע בכוונה פירוד בין עמלים על ידי אפלייה מדורגת לפי הלאום, הדת, העדה, גוון העור ועל ידי הסתת קבוצות אלו של עמלים זו בזו" (קול העם, 12 ביולי 1959).

מפא"י לא התעלמה ממצוקת העולים ומתנאי חייהם, וחוף מההכרה בבעיה העדתית וייחוסה לאופי העולים ולתרבות שממנה באו, אפשר להבחין גם בייחוס המצוקה לתפקוד המערכת החברתית, תוך ניתוק הקשר שבין המדיניות החברתית כלכלית שנוהלה על ידה ובין מצוקת העולים. המצוקה נתפסה כתולדה טבעית כמעט של הסיטואציה ושול מורכבות תהליך הקליטה. כשנדרש משה דיין לשאלת מיוזג הגלויות הוא אמר, בין השאר, כך: "בעיית מיוזג הגלויות והבעיות בוואדי סאליב אינן ניתנות לפתרון מהיר, התהליך הזה הוא תהליך ארוך של התבוללות, של השכלה של פיצוח כלכלי" (דבר, 7 באוגוסט 1959).

עוני רוחני

אירועי ואדי סאליב שימשו חוליה בשרשרת העימותים התכופים בין האוכלוסייה הדתית לחילוניות. המחנה הדתי הציג את אירועי הוואדי כביטוי לתוצאות הרות גורל שהמיט תהליך החילון על החברה הישראלית. המחנה החילוני הואשם בנטישת ערכי המסורת, וכיוון שאלה הערכים היחידים שצריכים להנחות את החברה הישראלית, נוצר וקום שלא יוכל להתמלא אלא בפעילות סוטה.

מדובר בראשית העשור השני למדינה, כאשר הוויכוח על עיצוב דמותה של החברה הישראלית היה בעיצומו ואף גבר בעקבות גלי העלייה המסיביים. המפלגות הדתיות ראו עצמן כפטרון הרוחני של בני עדות המזרח, ויותר משהתייחסו לטיעונים הספציפיים שהוצגו על ידי בני הוואדי הן הציגו את החילוניות כאבי אבות הטומאה. במישור זה אפשר להבחין בשני סוגי טיעונים: האחד נוגע לתהליכי החילון שעברו על החברה הישראלית, והאחר עסק בהשחתה המתבצעת בתחום הרוחני-תרבותי. המודיע, ביטאון אגודת ישראל, והצופה, ביטאון המפד"ל, טענו כי אין החברה הישראלית יכולה להתנהל אלא על פי רוח ההלכה: "המתמרדים המסיתים לא ניפצו רק מששות. הם ניפצו לרסיסים את האשליה כי ניתן להקים מדינה יהודית על יסודות חילוניים" (המודיע, 22 ביולי 1959). החילוניות לא נתפסה כתופעה פסיבית, אלא כתוצר ברור של פעילות אקטיבית שהונהגה בידי הממסד החילוני.

הבעיה לא הייתה אפוא רק בתהליכי החילון כחלק מתהליכי המודרניזציה העוברים על החברה המערבית בכלל ועל החברה הישראלית בפרט, אלא בפעילותו האינטנסיבית של הממסד לזירוז תהליכים

מקורות

ממשלת ישראל, דין וחשבון של ועדת החקירה הציבורית לעניין המאורעות בוואדי סאליב, 1959.

סמוחה, ס' (1984). "שלוש גישות בסוציולוגיה של יחסי עדות בישראל", *מגמות*, כח(2), עמ' 169-204.

שגב, ת' (1984). **1949: הישראליים הראשונים**, ירושלים: דומינו.

Bennet, T. (1982). "Media Reality Significatin", in M. Gurevitch et al. (eds.), *Culture, Society and the Media* (pp. 287-308). London: Methuen.

Benyon, J. (ed.) (1984). *Scarman and After: Essays Reflecting on Lord Scarman's Report, the Riots and their Aftermath*. Oxford: Pergamon Press.

Berger, P. & T. Luckman (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Harmondsworth.

Cohen, S. (1973). "Mods and Rockers-The Inventory as a Manufactured News", in S. Cohen & J. Young (eds.), *The Manufacture of News Deviance Social Problems and the Mass Media* (pp. 263-279). London: Constable.

Feagin, J.R. & H. Hann (1994). *Ghetto Revolts: The Politics of Violence in American Cities*. New York: McMillan.

Fogelson, R.M. (1971). *Violence as Protest a Study of Riots and Ghettos*. New York: Doubleday and Company.

Gitlin, T. (1980). *The Whole World is Watching-Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Beverly Hills: University of California Press.

Hall, S. (1975). "The Introduction", in A.C.H. Smith, E. Immerizi & T. Blackwell (eds.), *Paper Voices-the Popular and Social Change, 1935-1965*. London: Chatto and Windus.

Halloran, J.P., P. Eliot & G. Murdock (1970). *Demonstrations and Communication-Case Study*. Harmondsworth: Penguin Books.

Hartman, P. & C. Husband (1973). "The Mass Media and the Racial Conflict", in S. Cohen & J. Young (eds.), *The Manufacture of News-Deviance Social Problems and the Mass Media* (pp. 288-316). London: Constable.

Horowitz, I.L. & M. Leibowitz (1968). "Social Deviance and Political Marginality towards a Redefinition of the Relationship and Politics", *Social Problems*, 15 (3), pp. 322-341.

Lipsky, M. & P. Olson (1973). "Civil Disorders and the American Political Process: The Meaning of Recent Urban Riots", in H. Hirsch & P. Perry (eds.), *Violence and Politic-Asseries of Original Essays* (pp. 161-181). New York: Harper and Row.

Molotch, H. & M. Lester (1974). "News as Purposive Behavior: On the Strategic Use of Routine Events and Accidents", *American Sociological Review*, 39(1), pp. 101-112.

Murdock, G. (1984). "Reporting the Riots: Images and Impact", in J. Benyon (ed.), *Scarman and After-Essayes Reflecting on Lord Scarman's Report the Riots and their Aftermath* (pp. 73-95). Oxford: Pergamon Press.

Oberschell, A. (1968). "The Los Angeles Riots of August 1965", *Social Problems*, 20 (1), pp. 15-39.

Rex, J. (1982). "The 1981 Urban Riots in Britian", *International Journal of Urban Regional Research*, 6 (1), pp. 99-112.

Ross, R. & G.L. Stainess (1972). "The Politics of Analyzing Social Problems", *Social Problems* 20, (1), pp. 15-39.

Seymour-Ure C. (1974). *The Political Impact of Mass Media*. London: Constable.

עובדה זו קשורה כנראה לכך שמדובר בעשור הראשון למדינה, תקופה שנתפסה כמכרעת בעיצוב אופיה החברתי והתרבותי, וסוגיות כמו פלורליזם מול כור היתוך היו הרוות גורל. בהקשר זה יש להתייחס גם לעולם הסימבולי ככלי לבדיקת המציאות. העולם הסימבולי כולל ערכים, נורמות, תפיסות עולם, מיתוסים וסגנון חיים, ונתפס כחלק מהעולם המובן מאליו של המשתייכים לקבוצה מסוימת. פיטר ברגר ותומס לקמן (Berger & Luckman, 1966) הציגו את העולם הסימבולי כמסגרת לבחינת המציאות החברתית. תהליך זה של בדיקת המציאות מסייע לקבוצה המחזיקה בעולם סימבולי מסוים לאשרו בכל פעם מחדש או במילים אחרות: הקבוצות השונות משתמשות במציאות כדי לאשר שוב ושוב את תפיסת עולמן.

קבוצות המחזיקות בעולם סימבולי מסוים מגדירות קבוצה אחרת החיה לצדם אך תרבותה שונה, כסוטה. תיג זה נובע מהגדרה שונה של המציאות ומתחושת האיום שבה הם נתונים. הפלגים השונים בחברה הישראלית השתמשו באירועי הוואדי ככלי להצדקת עולמם הסימבולי, והאירועים נתפסו על ידי הקבוצות השונות כהוכחה ברורה לכישלון עולמו הסימבולי של היריב. כך, למשל, המחנה הדתי ראה בהתרחקות מהמסורת ובאימוץ דפוסי חיים מודרניים את הבסיס לתחושה הקשה של תושבי הוואדי ולדפוסי ההתנהגות שנקטו כדי לבטא מצוקה זו. רעיון האחזות הלאומית לא הוליד אפוא סובלנות לאוכלוסייה בעלת מאפיינים תרבותיים שונים ובלתי מוכרים, אלא עודד דווקא חוסר סבלנות. אחת התרומות היחידות כמעט של תחושת האחזות הלאומית הייתה בהכרה חלקית של השלטון בקיומה של הבעיה ובקשר שלה לתפקוד המערכת החברתית. אולם ההתייחסות לבעיה הייתה כאל חלק בלתי נפרד מתהליך בינוי האומה – תהליך אטי ומומושך שסופו חברה מלוכדת יותר. משום כך הסיטואציה, ולא מדיניות הממשלה, הוצגה כבעייתית וכקשורה קשר הדוק במצוקת העולים. המסד הכיר אפוא בקשיי המערכת החברתית, אך לא באחריות למצב.

המאפיינים הייחודיים של החברה הישראלית לא תרמו ליצירת מסגרת התייחסות רטורית ומעשית שונה מזו המוכרת לנו מתגובה למהומות אתניות בחו"ל, חוץ מהעובדה שלעיתים התמלאה מסגרת זו בתכנים נוספים, בעיקר בכל הנוגע למאבק בין עולמות סימבוליים שונים. מבחינה מעשית, הפלגים השונים בחברה הישראלית לא מיתנו את ההתקפות ההדדיות ולא התאחדו סביב מציאת פתרון כזה או אחר לטובת העולים. עובדה זו יצרה את הרושם כי אירועי הוואדי שימשו מעין תפאורה בוויכוח התרבותי-אידיאולוגי-פוליטי בחברה הישראלית, גם אם בפועל היו תוצר מובהק שלו. למותר לציין כי אירועי הוואדי, וכן אירועים דומים בחו"ל, נותרו חקוקים בזיכרון הקולקטיבי במונחים של אלימות, סטייה וחתירה נגד הקונסנזוס יותר מאשר במונחים של קיפוח ומצוקה.

לבסוף, ייתכן שהפן הייחודי והשונה של התגובה על מהומות עדתיות בחברה הישראלית, המתבטא בעימות כל כך קשה בין העולמות הסימבוליים השונים, קיים גם בתגובה לאירועים דומים בארצות אחרות. שאלה זו לא נבדקה די הצורך ונושא זה יכול לשמש בסיס למחקרים נוספים.

* המאמר מוקדש לזכרו של פרופ' ג'רלד קרומר ז"ל (1944-2008) מהמחלקה לקרימינולוגיה שבאוניברסיטת בראיילן, מורה וידיד, ומנחה עבודת התזה שעליה מבוסס מאמר זה.